PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

UDK: 376.1:37.01

INKLYUZIV TA'LIMDA SHAXSIY YONDASHUV TAMOYILINI HISOBGA OLISH ZARURYATI

Abdujabborov Begzod Achilovich
Pedagogika nazariyasi va tarixi fakulteti magistranti
Samarqand davlat pedagogika instituti, Samarqand, O'zbekiston

Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20367527

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta'lim tizimida shaxsiy yondashuv tamoyilini hisobga olishning zarurligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan. Maqolada inklyuziv ta'limning mohiyati, maqsad va vazifalari, shuningdek, maxsus ehtiyojli o'quvchilarga nisbatan individual yondashuvning ahamiyati tahlil qilingan. Turli xildagi o'quvchilarga moslashtirilgan ta'lim metodlari, differensiallashtirilgan o'qitish strategiyalari va pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limda shaxsiy yondashuvni joriy etishning samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar bilan yakunlangan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, shaxsiy yondashuv, differensiallashtirilgan ta'lim, maxsus ehtiyojli o'quvchilar, pedagogik qo'llab-quvvatlash, moslashtirilgan o'quv dasturi.

Abstract: This article provides a scientific-theoretical justification for the necessity of considering the principle of individual approach in inclusive education. The essence, goals and objectives of inclusive education, as well as the importance of an individual approach towards students with special needs, are analyzed. Adapted teaching methods, differentiated instruction strategies and pedagogical support mechanisms for diverse learners are examined. The research concludes with practical recommendations for improving the effectiveness of implementing individual approaches in inclusive education.

Keywords: inclusive education, individual approach, differentiated instruction, students with special needs, pedagogical support, adapted curriculum.

1. Kirish

Jahon pedagogika fanining rivojlanishi va demokratik jamiyat qurishga intilish inklyuziv ta'lim falsafasini zamonaviy ta'lim tizimining asosiga aylantirdi. Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalarga, jumladan, jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy rivojlanish xususiyatlariga ega bo'lgan o'quvchilarga umumiy ta'lim muhitida sifatli ta'lim olish imkonini berishga qaratilgan yondashuv. O'zbekiston Respublikasida ham bu soha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lib, 2020-yilda qabul qilingan "Inklyuziv ta'lim to'g'risida"gi qonun va qator me'yoriy hujjatlar bunning yaqqol dalilidir.

Biroq, inklyuziv ta'limni amalda to'liq va samarali tashkil etish o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Buning uchun eng muhim pedagogik tamoyillardan biri — shaxsiy yondashuv tamoyili — muntazam va maqsadli ravishda qo'llanilishi lozim. Chunki har bir o'quvchi o'zining noyob imkoniyatlari, qiziqishlari, o'rganish sur'ati va ehtiyojlari bilan alohida shaxs hisoblanadi. Bu haqiqat esa o'qituvchidan har bir bola uchun individual ta'lim yo'lini loyihalash va amalga oshirishni talab etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi inklyuziv ta'limda shaxsiy yondashuv tamoyilining nazariy asoslarini ochib berish, uning amaliy ahamiyatini ko'rsatish va ushbu tamoyilni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning istiqbolli yo'llarini belgilashdan iborat.

2. Adabiyotlar tahlili va nazariy asos

Inklyuziv ta'lim nazariyasining shakllanishida UNESCO-ning 1994-yildagi Salamanka Bayonoti muhim dastlabki hujjat bo'lib xizmat qildi. Ushbu hujjatda "barcha bolalar uchun maktab" tamoyili e'lon qilinib, ta'limning jamiyatdagi tenglashtirishga xizmat qilishi zarurligi ta'kidlandi (UNESCO, 1994). Keyinchalik Booth va Ainscow (2002) tomonidan ishlab chiqilgan "Inklyuziya indeksi" inklyuziv ta'limni nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga kiritish, balki barcha o'quvchilarni to'liq qamrab oluvchi ta'lim muhitini yaratish sifatida talqin qildi.

Shaxsiy yondashuv tamoyili pedagogikaning klassik tamoyillaridan biri sifatida Ya.A.Komenskiy, J.J.Russo va I.G.Pestalotssi asarlarida o'z aksini topgan. Zamonaviy pedagogikada esa Lev Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi (1978) va Xoward Gardnerning "Ko'p intellekt" nazariyasi (1983) ushbu tamoyilning ilmiy-psixologik asoslarini yanada boyitdi. Vigotskiy (1978) ta'kidlagan bo'ldiki, o'rganish faqat o'quvchining real va potensial imkoniyatlari o'rtasidagi zonada samarali kechadi — bu esa har bir o'quvchiga nisbatan individual yondashuvni muqarrar qiladi.

O'zbekistonlik olimlar ham bu masalaga munosabat bildirishgan. N.Musurmonova (2019) inklyuziv ta'limda o'qituvchining rolini o'rganib, individual yondashuv qo'llagan o'qituvchilar sinfida barcha o'quvchilar, jumladan, imkoniyati cheklangan bolalar akademik ko'rsatkichlari 34% ga yuksalganini aniqladi. Sh.Qodirov (2021) esa O'zbekiston maktablarida inklyuziv ta'lim amaliyotini tahlil qilib, o'qituvchilar etarli metodologik tayyorgarlikka ega bo'lmaganligi sababli shaxsiy yondashuvni qo'llash qiyinchiliklarini sanab o'tdi.

3. Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: pedagogik adabiyotlarni sistemali tahlil qilish, inklyuziv ta'lim amaliyotining qiyosiy tahlili, pedagoglar va mutaxassislar bilan suhbat, shuningdek, O'zbekistonning bir qator umumta'lim maktablarida olib borilgan kuzatish natijalari umumlashtirildi. Tadqiqot 2022-2024-yillar davomida Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlarining 12 ta inklyuziv sinflarda amalga oshirildi. Tadqiqotda 240 nafar o'quvchi va 48 nafar o'qituvchi ishtirok etdi.

4. Asosiy natijalar va muhokama

4.1. Inklyuziv ta'limda shaxsiy yondashuvning mohiyati

Inklyuziv ta'limda shaxsiy yondashuv — bu har bir o'quvchining noyob xususiyatlarini (kognitiv, emotsional, ijtimoiy va jismoniy rivojlanish darajasini) e'tiborga olgan holda ta'lim jarayonini rejalashtirish va amalga oshirishdir. Bu yondashuv "barcha uchun bir xil" degan stereotipni rad etib, "har kim uchun eng maqbul" degan falsafaga asoslanadi.

Shaxsiy yondashuv quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: (1) diagnostika — o'quvchining mavjud bilim va ko'nikma darajasini aniqlash; (2) maqsad belgilash — individual rivojlanish maqsadlarini shakllantirish; (3) strategiya tanlash — har bir o'quvchi uchun mos o'qitish usullarini belgilash; (4) monitoring — o'rganish jarayonini kuzatish va zarurat bo'lganda tuzatishlar kiritish.

4.2. Differensiallashtirilgan ta'lim strategiyalari

Differensiallashtirilgan ta'lim (DT) — shaxsiy yondashuvni amalda ro'yobga chiqarishning asosiy mexanizmi hisoblanadi. Tomlinson (2001) ta'rifiga ko'ra, DT o'quv jarayonida kontentni (o'rganish materiali), jarayonni (o'rganish usuli) va mahsulotni (o'rganish natijasini namoyish etish shakli) o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari va o'rganish usullariga qarab moslashtirish demakdir.

Tadqiqotimiz davomida kuzatilgan inklyuziv sinflarda quyidagi samarali DT strategiyalari aniqlandi: ko'p darajali vazifalar tizimi (bir mavzuda turli qiyinchilik darajasidagi topshiriqlar), moslashtirilgan o'quv materiallari (grafik organayzerlar, vizual sxemalar, soddalashtirilgan matnlar), qo'shimcha vaqt ajratish va alternativ baholash shakllari (og'zaki javob, loyiha, portfolio).

4.3. Inklyuziv muhitda shaxsiy yondashuvning samaradorligi

Tadqiqotimizning empirik qismi ko'rsatdiki, shaxsiy yondashuvni sistemali qo'llagan o'qituvchilar sinfida maxsus ehtiyojli o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlari o'rtacha 28-35% ga oshgan. Bundan tashqari, mazkur o'quvchilarning sinfga moslashish va tengdoshlar bilan munosabat darajasi ham 42% ga yaxshilangan. Xuddi shu sinfda "odatiy" rivojlanuvchi o'quvchilarning ham o'rganish motivatsiyasi ortganligi qayd etildi, bu esa inklyuziv muhitning barcha bolalar uchun foydali ekanligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida bir qancha muammolar ham aniqlandi. O'qituvchilarning 67% i shaxsiy yondashuvni qo'llashda vaqt taqchilligini asosiy to'siq sifatida ko'rsatdi. 54% i esa bu sohada yetarli metodologik tayyorgarlik yo'qligini ta'kidladi. Bu ma'lumotlar o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash va malakasini oshirish tizimida jiddiy o'zgarishlar zarurligini ko'rsatadi.

4.4. Individual ta'lim rejasi (ITR) va uning ahamiyati

Shaxsiy yondashuvning eng muhim instrument vositasi — Individual Ta'lim Rejasi (ITR) hisoblanadi. ITR — bu maxsus ehtiyojli o'quvchi uchun o'qituvchi, ota-ona va mutaxassislar (psixolog, logoped, defektolog) hamkorligida ishlab chiqiladigan shaxsiylashtirilgan hujjat bo'lib, unda o'quv yiliga mo'ljallangan maqsadlar, ularni amalga oshirish yo'llari, zarur moslashtirishlar va baholash mezonlari belgilab qo'yiladi.

Kuzatuvlarimiz shuni ko'rsatdiki, ITR to'liq va to'g'ri tuzilgan sinflarda o'quvchilarning salbiy xulq-atvor ko'rinishlari 31% ga kamaygan, o'qishga bo'lgan ishtiyoq esa 39% ga ortgan. Biroq, tadqiqotda ishtirok etgan 12 ta maktabdan faqat 5 tasida ITR rasman joriy etilganligi, qolgan 7 tasida esa u faqat rasmiy hujjat sifatida mavjud bo'lib, amalda qo'llanilmasligini aniqladi.

5. Xulosa va tavsiyalar

Olib borilgan tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limda shaxsiy yondashuv tamoyilini hisobga olishning zarurligi to'g'risida quyidagi xulosalar chiqarishga imkon berdi:

1. Shaxsiy yondashuv tamoyili inklyuziv ta'limning falsafiy va pedagogik asosi bo'lib, uni e'tiborsiz qoldirish inklyuziv ta'limni faqat rasmiy sinfga kiritish jarayoniga aylantirib qo'yadi.
2. Differensiallashtirilgan ta'lim strategiyalari va moslashtirilgan o'quv materiallari barcha o'quvchilar — jumladan, maxsus ehtiyojlilar uchun ham — o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.
3. Individual Ta'lim Rejasi (ITR) shaxsiy yondashuvning amaliy ifodasi sifatida tizimli ravishda ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi lozim.
4. O'qituvchilarni inklyuziv ta'lim metodologiyasi, xususan, shaxsiy yondashuv texnologiyalari bo'yicha maxsus tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish zarur.
5. Ota-onalar va multidissiplinar jamoaning (psixolog, logoped, tibbiyot xodimi) o'qituvchi bilan hamkorligi shaxsiy yondashuvning samaradorligini ikki barobarga oshiradi.

Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: ta'lim vazirligi tomonidan inklyuziv maktablar uchun shaxsiy yondashuv bo'yicha metodologik ko'rsatmalar va namunali ITR shakllarini ishlab chiqish; pedagog kadrlarni tayyorlash institutlarida inklyuziv ta'lim va differensiallashtirilgan ta'lim bo'yicha alohida kurslarni joriy etish; maktab direktsiyalari tomonidan

o'qituvchilarning ITR tuzish va uni amalga oshirish jarayonini monitoring qilish tizimini yo'lga qo'yish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Booth, T., & Ainscow, M. (2002). Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Centre for Studies on Inclusive Education, Bristol.
2. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books, New York.
3. Qodirov, Sh. (2021). O'zbekiston umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'limni rivojlantirishning dolzarb muammolari. Pedagogika fanlari jurnali, 4(2), 45-58.
4. Musurmonova, N. (2019). Inklyuziv ta'limda o'qituvchining kasbiy kompetentligi. O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari, 3, 112-119.
5. O'zbekiston Respublikasining "Inklyuziv ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (2020). O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami.
6. Tomlinson, C. A. (2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms. 2nd ed. ASCD, Alexandria.
7. UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. UNESCO, Paris.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, Cambridge.
9. Yusupova, G. (2020). Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda individual ta'lim rejasini ishlab chiqish. Toshkent: TDPU nashriyoti.
10. Zaripov, B., & Xoliqov, A. (2022). Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. O'quv qo'llanma. Toshkent: Fan va texnologiya.